

Оксана Альошина, к. і. н.

Національний університет «Острозька академія», Україна

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВНИХ БРАТСТВ У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Oksana Aloshyna, PhD in History

National University of Ostroh Academy, Ukraine

ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF ORTHODOX CHURCH FRATERNITIES IN THE VOLYN PROVINCE IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

The article analyses specifics of organization and principles of functioning of Orthodox Church fraternities during the second half of the nineteenth century. The basic aspects of founding and further adjusting of activity of church fraternities are exposed based on the «Basic rules for establishing of Orthodox Church fraternities» accepted by the Russian government. All multidimensional work of fraternities came true and was regulated by corresponding regulation documents. Aims, tasks, composition, and functions of the advice of fraternities in civilized manner-elucidative work assignments were fixed in charters. It was found out, that charters had been formed in obedience to a passed act and firmly established a governor and guidance of diocese. It was allowed in a charter to change the members of fraternities. On the example of separate fraternities, their organizational structure was shown.

Keywords: Russian goverment, orthodox fraternities, organizational principles, charter, Volyn province.

Постановка проблеми. Заснування православних церковних братств упродовж другої половини ХІХ століття було обумовлене потребою російського уряду здійснювати вплив на церковно-релігійне життя не лише Російської імперії, а й, зокрема, Волинської губернії. Реалізуючи етноконфесійну політику уряду, православні братства повинні були протистояти поширенню впливу інших конфесій на православне населення. Відтак їх багатоаспектна просвітницька діяльність була спрямована на зміцнення авторитету Російської православної церкви.

Аналіз досліджень. Тематика, присвячена культурно-просвітницькій діяльності та участі православних братств в культурному житті Волинської губернії, представлена у публікаціях вітчизняних науковців ХХ ст. Зокрема, С. Жилюк¹ у своїй праці розкрив особливості виникнення православних братств у Волинській губернії досліджуваного періоду, показав багатовекторність та різноманітність братського руху. Дослідниці О. Марчук², О. Сажок³, І. Тимочко⁴ опублікували низку статей, в яких відображено різні аспекти благодійної та освітньої роботи братств, а тому вони частково торкалися даного питання. У вітчизняній історіографії відсутні наукові розвідки, які б повністю висвітлювали означену тему. Залучення архівних джерел та опублікованих матеріалів дало можливість показати процес організаційного оформлення православних братств. У дослідженні використано періодичні

¹ Жилюк, С.І. (1996). Російська православна церква на Волині (1793-1917 рр.). Житомир: Журфонд, 174.

² Марчук, О. (2018). Освітня діяльність церковних братств Волинської губернії. *StattiOnline* <<http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19299-osvitnya-diyalnist-cerkovnix-bratstv-volinskoj-gubernii.html>> (04, жовтня, 2018).

³ Сажок, О. (2011). Джерела з історії культурно-просвітницької діяльності церковних православних братств Волинської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 23, 147-152.

⁴ Тимочко, І. (2011). Кременецьке Свято-Миколаївське Богоявленське братство: ретроспектива. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне: РДГУ, 22, 36-39.

видання, зокрема “Волинские епархиальные ведомости” та “Подольские епархиальные ведомости”, що дозволило проаналізувати зміст нормативних законодавчих актів, що регулювали процес створення православних церковних братств упродовж другої половини XIX століття.

Мета наукової статті полягає у розкритті специфіки становлення та формування організаційних засад православних братств у зазначений період.

Виклад матеріалу. 8 травня 1864 р. російський уряд опублікував закон «Основні правила для заснування православних церковних братств», які визначали основні засади їх діяльності¹. В ньому зазначалося, що братства це «об'єднання, які складаються із православних осіб різного звання і стану, для служіння потребам і користі Православній церкві, для протидії зазіханням на її права, зі сторони іновірців і розкольників, для будівництва і прикраси православних храмів, для справ християнської благодійності, для поширення і утвердження духовного просвітництва»².

Статут церковних братств мав укладатися відповідно до положень «Правил», затверджених імператором Олександром II 8 травня 1864 р. У цьому нормативного документу вказувалося, що кожне братство мало ухвалити статут, в якому зазначалися цілі та завдання, права та обов'язки членів, фіксувалися цілі заснування, склад ради братства, засоби та управління справами, фінансування права та обов'язки, які покладалися на членів, умови, які вони виконували та порядок виконання та дотримання цих зобов'язань³. Заборонялося проведення певних видів діяльності братств, що не входили до переліку визначених напрямів діяльності, визначених пунктом 1 зазначеного закону⁴.

Статути місцевих та сільських братств складали за єдиним встановленим зразком. Як виняток, в них могли міститися окремі положення, які відображали особливості діяльності братств у конкретному регіоні. Наприклад, у Волинській губернії пріоритетним завданням була просвітницька та благодійницька діяльність.

Серед православних братств Волинської губернії слід виокремити ті, що виявилися найрезультативнішими: Острозьке Кирило-Мефодіївське (1865 р.), Луцьке Хрестовоздвиженське (1871 р.), Кременецьке Богоявленське Свято-Миколаївське (1880 р.), Володимир-Волинське Свято-Володимирське братство (1887 р.), а також братство імені князів Острозьких (1907 р.). Житомирське Володимиро-Василівське братство (1888 р.) мало офіційну назву «волинське епархіальне», а тому на нього покладалися функції головного з-поміж інших існуючих братств Волині. Воно мало мережу філій братств, як в самому центрі губернії, так і в повітових містах та селах.

Церковні братства організували при церквах і монастирях. Реєстрація статуту відбувалася згідно встановленої процедури. Спочатку його проект подавався на розгляд Волинській духовній консисторії, яка мала винести відповідне рішення. Коли не виникало жодних заперечень, тоді консисторія передавала даний документ на погодження єпископу. Якщо архієрей не виявляв жодних підстав у відмові, тоді він передавав проект статуту для начальника губернії⁵.

Після погодження губернатором, єпископ затверджував статут, що слугувало приводом для офіційного відкриття братства. В разі, якщо консисторія виявляла в ньому певні наявні порушення встановлених вимог, тоді проект статуту повертали для виправлень висловлених зауважень. Свого часу такі доопрацювання статуту були здійснені братством, заснованим при Різдво-Богородичній церкві села Суськ Луцького повіту⁶. Під час затвердження статуту Богородичного православного братства при Дмитрівській церкві с. Задиби Ковельського повіту Волинська духовна консисторія вказала на певні зауваження. У документі зазначалися зміни, які необхідно було внести до статуту братства, зокрема до пункту 48: «надати право для керівництва членам братства та почесним членам при вирішуванні справ в загальних зібраннях, при цьому необхідно надати право одного голосу (а не двох і трьох), а членам змагальникам право тільки дорадчого голосу»⁷.

¹ Полное собрание законов Российской империи (1878). В 55 томах. Спб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1, 409-410.

² Центральний державний історичний архів України. Ф. 127, оп. 667, спр. 499, арк. 1зв.

³ Центральний державний історичний архів України. Ф. 127, оп. 667, спр. 499, арк. 229зв-231зв.

⁴ Правила для учреждения православных церковных братств (1864). *Подольские Епархиальные Ведомости*, 14, 144.

⁵ Центральний державний історичний архів України. Ф. 127, оп. 667, спр. 499, арк. 1зв.

⁶ Державний архів Житомирської області. Ф. 1, оп. 31, спр. 2432, арк. 1-2.

⁷ Державний архів Житомирської області. Ф. 1, оп. 34, спр. 1382, арк. 1.

Статути братств, заснованих у великих містах Волинської губернії, інколи затверджували Синод. Оскільки дотримання всіх формальностей значно уповільнювало легалізацію братств, тому деякі міські та сільські братства отримували юридичне підтвердження своїх прав уже після свого фактичного відкриття. Інколи траплялися поодинокі випадки, коли братства після свого оформлення не могли відразу розпочати виконувати свої завдання і залишалися існувати номінально¹.

Сільські братства в основному засновували з метою забезпечення потреб сільської парафії та церкви. Задля досягнення цілей та завдань діяльність братств регулювалася «Основними правилами для заснування православних церковних братств», статутом та «Положенням про парафіяльні попечительства». У затверджених єпархіальним керівництвом статутах зазначалися завдання, права та обов'язки членів, склад ради братства, засоби та управління його справами.

Крім чітко встановлених загальних цілей та завдань, що мали виконувати усі братства, у статутах фіксувалися і індивідуальні завдання, що випливали із потреб парафій. Зокрема, в статуті Володимиро-Волинського братства зазначено, що воно, крім вищезазначеного, має сприяти намірам уряду з приводу відновлення древнього кафедрального собору в м. Володимир-Волинський, охороняти його від подальшого руйнування та оберігати від пошкоджень інші церковні будівлі міста².

Церковні братства мали чітку організаційну структуру. Їхніми членами могли бути особи чоловічої та жіночої статі незалежно від стану та звання, які поділялися на почесних, дійсних (пожиттєвих та річних), засновників і змагальників. За рішеннями загального зібрання до почесних членів зараховували, осіб, котрі зробили особливі послуги чи проводили корисну діяльність, або здійснювали значні пожертви близько 100 крб. одноразово чи 10 крб. щороку. Дійсними вважали осіб, котрі щороку вносили в касу 3 крб. або 25 крб. одноразово. Інші члени братства щорічно вносили в касу 30 коп., а ті, що мали намір мати право дорадчого голосу на загальних зібраннях чи займати в ньому певну посаду, вносили не менше 1 крб. Член братства, який не сплатив внески за два роки, позбавлявся звання братчика. До членів братства могли зарахувати церковні парафії і міські товариства, монастирі, представниками яких на зібраннях були священники, міські голови православного віросповідання³.

Для постійного керівництва справами члени братства вибирали раду, до якої входили голова та почесні члени. Голову ради і членів призначали таємним голосуванням терміном на 3 роки. Члени ради, які мали право дорадчого голосу, обиралися усіма брачками терміном на 1 рік. Рада зі своїх членів вибирала голову, заступника, скарбника і діловода, який завідував канцелярськими справами. Голова скликав загальні і екстренні збори членів ради і тих членів, які мали право дорадчого голосу; підтримував порядок на засіданнях, підписував папери і парафіяльно-витратні книги. В свою чергу, скарбник контролював витратні книги, складав річні звіти, приймав і пересилав грошову кореспонденцію та здійснював інші витрати за дорученнями членів ради. Секретар формував списки членів, складав протоколи та журнали ради і засідань та давав для підпису усім членам, представляв їх на затвердження єпархіальному архієрею. Крім того, він складав річні звіти про діяльність братства, оформлював усе діловодство і завідував архівом братства. Скарбник приймав грошові внески та зберігав братські суми, проводив рахунки, завідував господарською частиною, контролював витратні книги, складав річні звіти, приймав і пересилав грошову кореспонденцію та здійснював інші витрати за дорученнями членів ради⁴.

Рада виконувала наступні зобов'язання: розглядала поточні справи, складала інструкції і розподіляла обов'язки серед членів, розробляла програми для позабогослужбових читань, приймала через скарбника гроші і звітувала щомісячно про них на загальних зборах, складала річний звіт витрат, витрачала гроші відповідно до затвердженого кошторису, відшуковувала шляхи збільшення грошових надходжень, пропонувала пропозиції та питання для обговорення на загальному зібранні,

¹ Сажок, О. (2013). Становлення і розвиток церковного братського руху у Волинській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*, 21, 36.

² Устав Свято-Владимирского Братства в г. Владимир-Волынский (1888). *Волинские епархиальные ведомости*, часть официальная, 3, 116-117.

³ Устав Волинского Владимиро-Васильевского братства. (1888). *Волинские епархиальные ведомости*, часть официальная, 3, 418-424.

⁴ Устав Кременецкого Богоявленского Св.-Николаевского братства. (1888). *Волинские епархиальные ведомости*, часть официальная, 5, 84-87.

здійснювала облік справ братства з установами та фізичними особами. Усі постанови і рішення ради приводили у виконання після затвердження їх єпархіальним керівництвом¹.

З організаційною метою братство проводило регулярні засідання, які проходили раз в місяць та в день заснування братства, та екстренні, які скликалися головою ради з нагоди особливої необхідності. Крім того, вдень храмового свята відбувалося святкове зібрання, на якому вибирали почесних членів та заслуховували звіт про виконану роботу за минулий рік.

Керівництво справами та вирішення поточних питань братства здійснювали загальні зібрання братчиків та його рада. На загальних зборах братчики вирішували наступні питання: розпорядження основним капіталом; перевірка коштів, які надійшли в касу та їх розподілення радою на певні потреби, проведення виборів членів та голови ради; розглядали та затверджували розрахунки та звіти діяльності братства, вибирали членів ревізійного комітету, а також обговорювали питання, запропоновані головою чи будь-яким братчиком. Загальні збори проводилися два рази в рік і вважалися дійсними, якщо на них були присутніми не менше половини братчиків. На загальних зборах обирали 3 осіб до ревізійного комітету. До функцій комітету належало: перевірка звітів про надходження і витрати, обіг майна, розгляд та затвердження кошторису, обговорення пропозицій ради, вибори почесних членів².

Вцілому за таким же принципом здійснювалося й управління справами у всіх сільських церковних братствах. Керував на загальних зібраннях благочинний, а за його відсутності ці обов'язки виконував священик. Головою ради, на відміну від міських братств, був місцевий священик.

Проте можна прослідкувати певну відмінність у функціонуванні Іоанно-Богословського братства села Новомалин Острозького повіту. Особливість полягала в тому, що крім вказаних управлінських структур, а саме ради братства та загальних зборів, в братстві діяли загальні збори парафіян. До їх складу входили усі власники господарств парафії, жителі, які не мали будинків, але мали право участі в сільських зібраннях. Вони володіли правом голосу під час голосувань. Такі зібрання парафіян визнавалися правильними за умови участі в них не менше десятої частини осіб. На них терміном на три роки вибирали чотирьох участкових попечителів в якості членів ради та представників своїх інтересів в братстві. До їх обов'язків входило: а) оголошення на своєму участку про постанови ради; б) збір коштів для потреб церкви та парафії; в) нагляд за дотриманням загального порядку в громаді. В разі виявлених порушень громадського порядку та сімейного життя вони мали негайно повідомляти про це голову ради. До цих попечителів вибирали по два кандидата, котрі могли їх замінити в разі відсутності чи хвороби. Крім того, на зібранні за пропозицією ради призначали одноразові або постійні внески на витрати нагальних потреб церкви та парафії³.

Діяльність окремих православних братств, зокрема Почасво-Богородичного та Житомирського Володимиро-Василівського, здійснювалася безпосередньо під керівництвом єпархії, тобто архієпископом Волинським та Житомирським, а за його відсутності – вікарієм. Кременецьке братство знаходилося під керівництвом та опікою Острозького єпископа, вікарія Волинської єпархії⁴.

Членам братства дозволялося змінювати статут для «найбільш успішного досягнення цілей, можливо повного виконання завдань». Усі проекти змін та доповнень до статуту виносили на обговорення загальних зібрань і відповідно до визначеної процедури у виправленому вигляді подавали єпархіальному архієрею для затвердження в установленому порядку. Зокрема, братчики Кременецького Богоявленського Свято-Миколаївського братства скористалися цим правом і виправили та доповнили статут згідно постанови загального зібрання братства, яке відбулося 11 грудня 1888 року. Надалі документ був попередньо узгодженим з начальником губернії та затверджений 24 січня 1889 року архієпископом Волинським і Житомирським Паладієм, а згодом

¹ Устав Луцького Крестовоздвиженського братства. (1888). *Волинские епархиальные ведомости*, часть официальная, 33, 860.

² Устав Архангело-Михайловського братства в г. Житомир, при церкви собора св. Архистратига Михаила (1906). Житомир: Волинская губернская типография, 10.

³ Устав Іоанно-Богословського братства в с. Новомалин Острозького уезда. (1888). *Волинские епархиальные ведомости*, часть официальная, 27, 701-703.

⁴ Отчет Кременецкого Богоявленского Св.-Николаевского Братства за 1885-86 гг. (1888). *Волинские епархиальные ведомости*, часть официальная, 7, 167.

11 січня 1899 р. знову були внесені доповнення до статуту¹. В подальшому такі доповнення були здійснені Острозьким Кирилло-Мефодієвським братством².

Висновки. Організаційне оформлення православних братств на території Волинської губернії здійснювалося відповідно до законодавчих документів, виданих урядом Російської імперії. Основним документом, що регулював умови та принципи управління братств, були «Основні правила для заснування православних церковних братств». Формування статутів відбувалося на основі вказаного закону, а відтак створення та подальша їхня діяльність братств повинна була відбуватися згідно статутних приписів. У статутах прописувалися мета та завдання братств, склад та обов'язки членів ради братства, управління справами.

References:

1. Derzhavniy arhiv Zhitomirskoyi oblasti [State Archive of Zhytomyr Oblast], *f. 1, op. 30, spf. 2432*, arch. 1-2. [in Russian].
2. Derzhavniy arhiv Zhitomirskoyi oblasti [State Archive of Zhytomyr Oblast], *f. 1, op. 34, spf. 1382*, arch. 1. [in Russian].
3. Zhylyuk, S.I. (1996). *Rosiys'ka pravoslavna tserkva na Volyni (1793–1917 rr.)*. [The Russian orthodox church at Volyn (1793-1917)]. Zhytomyr: Zhurfond. [in Ukrainian].
4. Marchuk, O. (2018). *Osvitnya diyal'nist' tserkovnykh bratstv Volyns'koyi huberniyi* [Educational activity of church fraternities of the Volyn province]. *Stattionline* <<http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19299-osvitnya-diyalnist-cerkovnix-bratstv-volynskoi-gubernii.html>> (04, October, 2018). [in Ukrainian].
5. *Pravila dlya uchrezhdeniya pravoslavnykh tserkovnykh bratstv (1864)*. [The rules for establishing of Orthodox church fraternities]. *Podol'skiye yeparkhial'niye vedomosti* [Podol's Diocesan Bulletin], official part, 14, 143-145. [in Russian].
6. *Otchet Kremenetskogo Bogoyavlenskogo Sv.-Nikolaevskogo Bratstva za 1885-86 gg. (1887)*. [The charter of the Kremenets Bogolyubensky St.-Nicolas Brotherhood]. *Volynskiye yeparkhial'niye vedomosti* [Volyn's Diocesan Bulletin], official part, 7, 167-172. [in Russian].
7. *Polnoye sobraniye zakonov Rosiys'koyi imperiyi (1878)*. [Complete collection of laws of the Russian empire]. In 55 volumes, 51. [in Russian].
8. Sazhok, O.V. (2011). *Dzherela z istoriyi kul'turno-prosvitnyts'koyi diyal'nosti tserkovnykh pravoslavnykh bratstv Volyns'koyi huberniyi u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st.* [Sources of history of cultural and educational activity of church orthodox fraternities of the Volyn province in the second half of the XIX – the beginning of XX century]. *Naukovyy visnyk Volyns'koho natsional'noho universytetu im. Lesi Ukrayinky. Istorychni nauky. Luts'k* [Scientific Herald of the Volyn National University named after. Lesia Ukrayinka. Historical sciences. Lutsk], 23, 147-152. [in Ukrainian].
9. Sazhok, O.V. (2013). *Stanovlennya i rozvytok tserkovnogo brats'kogo ruku u Volyns'kiy huberniyi u drugii polovuni XIX – na pochatku XX st.* [Formation and development of the church brotherly movement in the Volyn province in the second half of XIX – at the beginning of the XX century]. *Naukovyy visnyk Shidnoevropeys'koho natsional'noho universytetu im. Lesi Ukrayinky. Istorychni nauky. Luts'k* [Scientific Herald of the Volyn National University named after. Lesia Ukrayinka. Historical sciences. Lutsk], 21, 33-38. [in Ukrainian].
10. Tymochko, I.B. (2009). *Kremenets'ke Svyato-Mykolayivs'ke Bohoyavlenske bratstvo: retrospektyva*. [Kremenetske Sainted Mykolaiv Bogoyavlenske fraternity: retrospective view]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi ta vsesvitn'oy istoriyi: Rivnens'kyi derzhavnyy humanitarnyy universytet. Zbirnyk naukovykh prats'.* Rivne: RDGU, [Actual problems of national and world history: Rivne State Humanitarian University. Collection of scientific works'. Rivne: RDU], 16, 36-39. [in Ukrainian].
11. *Ustav Arhangelo-Mihaylovskogo bratstva v g. Jitomire, pri tserkvi sobora sv. Arhistratiga Mihaila (1906)* [The charter of the Archangel-Mikhailovsky Brotherhood in Zhytomyr, at the church of the Cathedral of St. Archangel Mikhail]. Zhytomyr: Volynskaya gubernskaya tipografiya, 13. [in Russian].
12. *Ustav Volynskogo Vladimiro-Vasilievskogo Bratstva (1888)*. [The charter of Volyn Vladimir-Vasilievsky Brotherhood]. *Volynskiye yeparkhial'niye vedomosti* [Volyn's eparchial announcement], official part, 25, 418-424. [in Russian].
13. *Ustav Ioanno-Bogoslovskogo bratstva v s. Novomalin Ostrozhs'kogo uyezda (1899)*. [The charter of John Bogoslov Brotherhood in Novomalin, Ostroh county]. *Volynskiye yeparkhial'niye vedomosti* [Volyn's eparchial announcement], official part, 27, 697-708. [in Russian].

¹ Устав Кременецкого Богоявленского Св.-Николаевского Братства. (1892). *Волинские епархиальные ведомости*, часть официальная, 83-86.

² Устав Острозского Св. Кирилло-Мефодиевского Братства. (1892). *Волинские епархиальные ведомости*, часть официальная, 34, 919-926.

14. Ustav Kremenetskogo Bogoyavlenskogo Sv.-Nikolaevskogo Bratstva (1889). [The charter of the Kremenets Bogolyubensky St.-Nicolas Brotherhood]. *Volynskiye yeparkhial'niye vedomosti* [Volyn's eparchial announcement], official part , 5, 84-87. [in Russian].
15. Ustav Kremenetskogo Bogoyavlenskogo Sv.-Nikolaevskogo Bratstva (1892). [The charter of the Kremenets Bogolyubensky St.-Nicolas Brotherhood]. *Volynskiye yeparkhial'niye vedomosti* [Volyn's eparchial announcement], official part, 4, 83-86. [in Russian].
16. Ustav Luts'kogo Krestovozdvizhenskogo bratstva (1899). [The charter of the Lutsk Holy Cross Brotherhood]. *Volynskiye yeparkhial'niye vedomosti* [Volyn's eparchial announcement], official part, 33, 859-862. [in Russian].
17. Ustav Ostrozhskogo Kirilo-Mefodiyevskogo Bratstva (1893). [The charter of the Ostroh Cyril and Methodius Brotherhood]. *Volynskiye yeparkhial'niye vedomosti* [Volyn's eparchial announcement], official part, 34, 919-926. [in Russian].
18. Ustav Svyato-Vladimirskogo Bratstva v g. Vladimir-Volyinskom (1888). [The charter of St. Vladimir Brotherhood in the city of Vladimir-Volynsky]. *Volynskiye yeparkhial'niye vedomosti* [Volyn's eparchial announcement], official part, 3, 116-121. [in Russian].
19. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. [Central State Historical Archive of Ukraine], *f. 127, op. 667, spf. 499*, 20 arch. [in Russian].